

Mühazirə18

Müasir buzlaqlar və onların relyefə təsiri.

Buzlaqların coğrafi mühitə mühüm təsir göstərməsinə baxçamayaraq hələdə onların ümumi sahəsi dəqiq hesablanmamışdır. R.Klebersberqin son (1948-1949) hesablamalarına görə Yer kürəsində olan buzlağın ümumi sahəsi 15,6mln km²-ə bərabərdir. İ.S. Şukin isə bu rəqəmin 17mln km² olduğunu güman edir. R. Klebersberqin hesablamalarına görə Yer kürəsində buzlaqlar aşağıdakı şəkildə paylanmışdır.

Antarktikada - 13504000 km² ; Şimali Amerikada - 1859005km², Avropada – 130140 km² , Asiyada – 82860 km² , Cənubi Amerikada – 12000 km² , Avstraliyada (adaları) – 1015 km² ,Afrikada – 240 km².

Avropa qitəsində ən böyük buzlaq Skandinaviya yarımadasında olub, onun sahəsi 5000 km²-ə bərabərdir. Qar xətti yarımadanın şimalında 700-800m, cənubunda isə 1500-1900m yüksəklikdən keçir. Cənub hissəsində ən böyük buzlağın sahəsi 1076 km² təşkil edir. Alp dağlarında olan 1200-ə qədər buzlağın ümumi sahəsi 4140 km²-ə bərabərdir. Burada ən iri buzlaq Aleç (115 km²) buzlağıdır. Alp dağlarının şimal yamacında qar xətti 2500m-dən, mərkəzi hissəsində isə 3000-3200m-dən keçir.

Qafqazda sahəsi 1965 km² olan buzlaqların 1465 km²-i şimal 500 km²-i isə cənub yamacda yerləşir. Burada ən böyük buzlaq Balkar – Çerek çayı hövzəsində yerləşən Dıxsu buzlağı olub, sahəsi 48,3 km²-dir. Qafqazın Azərbaycan hissəsində buzlaqların ümumi sahəsi 7 km² təşkil edir. Müasir buzlaqlar Şimali Uralda – 5 km², İslanidiyada- 12000 km² , Şpisbergen adalarında 58000 km² , Novaya Zemlyada 23000 km² sahəni əhatə edir. Buzlaqların sahəsi Şimal torpaqlarında (Severnaya Zemlyada) 16000 km²olub, Sibirin şimal-şərq hissəsində 253 km² qədər azalır. Kamçatkada buzlaqlar 866 km² , Altayda 600 km² , Zaili ,Alatausunda 484 km² sahəni əhatə edir. Himalay dağlarında (Pəncab hissəsində) qar xətti 5100-5300 m-dən keçir. Karakorum dağlarının şimal hissəsində isə 5800-5900 m-ə qədər yüksəlir. Himalay dağlarında yay aylarında güclü buxarlanmanın detməsi ilə əlaqədar olaraq buzlaqların sahəsi xeyli azalır. Tibet yaylasında iqlim çox quru olduğundan buzlaqlar çox az sahəni əhatə edir.

Afrika qitəsində buzlaq az inkişaf edib, ancaq Klimançaro (5895 m), Geniya (5195m) və Ruvenzori (5118m) dağlarının zirvəsində müşahidə edilir. Şimali Amerika materikinin Alyaska hissəsində xüsusilə onun Sakit okeana baxan yamacında buzlağın inkişafı üçün əlverişli şərait vardır. Burada olan Malaspi buzlağı 5000 km² sahəni əhatə edir və dağın ətəklərinə qədər enir. Cənub istiqamətdə getdikcə buzlaqlar ayrı-ayrı hissələrə ayrılır və qar xətti 4600 m-ə qədər yüksəlir.

Cənubi Amerikanın cənub hissəsində (Çilinin cənubunda) qar xətti tədricən alçalır. Yeni Zelandiya dağlarında da bir neçə dərəcə buzlaqları mövcuddur. Buradakı Tasman buzlağının ümumi sahəsi 155,4 km²-ə çatır.

Antarktida və Qrelandiya buzlaqları yer kürəsinin ən iri buzlaqlarını təşkil edir.

Antarktida cənub yarımkürəsinin mərkəz hissəsində yerləşib sahəsi 13,2 mln.km²-dir. Adalar və şelf buzlaqları ilə birlikdə onun ümumi sahəsi 14,1 mln.km²-ə bərabərdir. Qitə buzlaqlarının ümumi sahəsi 13 mln.km² olub, qalınlığı təqribən 1500m-dir. 1958-ci ildə keçmiş sovet ekspedisiyası buzlağın qalınlığının 4000 m olduğunu müəyyənləşdirmişdir. Antarktida qitəsinin ancaq 4,5%-i buzdan azad olan dağlıq və «oazislərdir». Ümumiyyətlə dünya buzlaqlarının ümumi sahəsinin 85,3%, həcmnin isə 87%-i Antarktidada cəmlənmişdir. Buzlaqlar tədricən mərkəzdən ətraflara doğru hərəkət edir. Burada buzlaq dillərinin uzunluğu bəzən 140m-ə qədər çatır. A.P.Şumskiyə görə buzlağın hərəkət sürəti Mirnı qəsəbəsi yaxınlığında ildə 350 m, sahilədən 10 km aralıda 83 m, sahilədən 200 km məsafədə isə 17 m-ə çatır. Buzlaqların qalınlığı mərkəzdən ətraflara doğru azaldığı halda, qar örtüyü əksinə, sahillərdən mərkəzə doğru azalır. Belə ki, qar qatının illik qalınlığı sahillərdə 62 sm, materikin içərilərində 24 sm, Mirnı qəsəbəsi yaxınlığında isə 5-9 sm təşkil edir. Antarktidanın sahil zonalarında buzlaqların gətirdiyi çoxlu moren çöküntüləri toplanmışdır.

Qrelandiya adasının sahəsi 2176 min km² olub, qərb hissəsi yüksəkliyi 1200-1600 m bəzən 2000 m-ə qədər çatan dağlardan ibarətdir. Adanın şərq hissəsi körfəz, fyord və limanlarla kəsilmiş dağlıq sahədən ibarətdir. Qrelandiya adasının 1834 min km² sahəsi nəhəng buz qalxanı ilə örtülmüşdür. Buzlaq adanın mərkəz hissəsindən ətraflara doğru hərəkət edir. Adanın kənarlarında sahil zonada eni 1,5 km-dən 160 km-ə qədər olan zolaqda buzlaq yoxdur. Qrelandiyada buzun orta qalınlığı 2300 m olub maksimal qalınlığı 3400m-ə çatır. Buzlar dərəcə buzlaqları vasitəsi ilə dənizə qədər uzanır və bunun hesabına onların sahəsi azdır. York burnu ilə Randel körfəzi arasında buzlaq 70 yerdə dənizə qədər çatır. Yağıntılardan miqdarından və temperaturdan asılı olaraq qar xətti adanın cənub hissəsində 960 m yüksəklikdən keçdiyi halda, şimal hissəsində Kronprins Xristian torpağında dəniz səviyyəsinə qədər düşür. Qrelandiya buzlağı əsasən üç buzlaq mərkəzinin birləşməsindən yaranmışdır. Onlardan biri 2700 m yüksəklikdə olub 65 0, ikincisi 2800 m yüksəklikdə olub 700 üçüncüsü isə 3000 m yüksəklikdə olub 76 0 şimal enliklərində yerləşmişdir. Qrelandiya buzlaqlarından qırılıb dənizə düşən hissələri aysberqlər yaradır.

Buzlaşmaların tipləri. Buzlaqların təsnifatının geomorfologiyada böyük əhəmiyyəti vardır. Buzlaqların morfolojiyasını öyrənilməklə onların nə kimi relyef formaları yaratdığını bilmək olar. Belə ki, datğ-dərəcə buzlaqları yamaclarda karlar, təknəvari dərələr yaratdığı halda, yastı zirvə buzlaqları başlıca olaraq geniş miqyasda səthi ekzarasiya işi aparır. Odur ki, buzlaqların təsnifatı bəzi ədəbiyyatlarda olduğu kimi temperatur şəraiti, buzlaqların fəallıq dərəcəsi və

enerjisi əsasında deyil, İ.S.Şukinin qeyd etdiyi kimi morfolojiyasına görə verilməlidir. Buzlağın morfolojiyası isə onların qidalanma şəraitindən və relyefdən asılı olaraq dəyişilir.

İ.S.Şukin buzlaqları üç əsas qrupa ayırır: 1. dağlıq ölkələrin buzlaqları; 2. materik buzlaqları və buzlaq ölkələri; 3. dənizə enən buzlaqlar. Dağlıq ölkələrin buzlaqları çox müxtəlif olub, relyef şəraiti ilə sıx surətdə əlaqədardır.

Formalarına görə buzlaqlar aşağıdakı növlərə ayrılır: asılı buzlaqlar, kar buzlaqları, kalder tipli buzlaqlar, ulduzvari buzlaqlar, yastı zirvə buzlaqları, xurcunvari buzlaqlar, Norveç tipli buzlaqlar, dərə buzlaqları, şəbəkə buzlaqları, örtük buzlaqları və dəniz buzlaqları.